

Ὁ Λάμπρος, εὐρισκόμενος εἰς συνεχῆ ἀλληλογραφίαν μετὰ τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης, παρακολουθῶν ἀδιαλείπτως τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης, διδασκόμενος καὶ διδάσκων ἅμα, ἐτιμᾶτο γενικῶς ὑπὸ πάντων καὶ ἦτο μέλος, σύμβουλος καὶ Πρόεδρος πλείστων σωματείων ἐν Ἑλλάδι καὶ μέλος πλείστων ἀκαδημιῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ· ἦτο δὲ συγχρόνως κεκοσμημένος δι' ἀνωτάτων παρασήμων πλείστων κρατῶν.

θ') Συγγραφικὴ δράσις.

Ἡ ἐκθεσις περὶ τῆς συγγραφικῆς δράσεως τοῦ Λάμπρου δὲν δύναται νὰ περικλεισθῇ εἰς τὰ στενὰ ὄρια μιᾶς βιογραφίας. Εἶναι ἀληθῶς καταπληκτικὴ καὶ διὰ τὸ ποσὸν καὶ διὰ τὸ ποιὸν καὶ διὰ τὴν πολυμέρειαν ἢ φιλολογικὴ παραγωγὴ τοῦ Λάμπρου. Εἰς τὸν δημοσιευθέντα κατάλογον τῶν δημοσιευμάτων του ἀπὸ τοῦ 1866 μέχρι τοῦ 1917¹ σημειοῦται αὐξων ἀριθμὸς 479· ἐκ τούτων πολλὰ εἶναι ὀλιγοσέλιδοι μελέται, ἀλλὰ καὶ πολλὰ πολύτομοι συγγραφαί. Πλὴν τῶν ἐν τῇ ζωῇ δημοσιευθέντων ἔργων του, ὁ Λάμπρος κατέλιπε καὶ πλῆθος ἀνεκδότων ἐργασιῶν, ὧν ἱκαναὶ πλήρεις πρὸς ἐκδοσιν, ὡς καὶ ἀντίγραφα ἐκ βιβλιοθηκῶν καὶ ἀρχείων. Τούτων πολλὰ, ἦτοι 280 κατάλοιπα, ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ἐν τῷ Νέφ Ἑλληνομνήμονι, τινὰ δὲ καὶ εἰς ἰδιαιτέρα τεύχη.

Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἀναλύσωμεν μίαν πρὸς μίαν τὰς ἐργασίας τοῦ Λάμπρου· θὰ ἀρκεσθῶμεν νὰ ρίψωμεν βλέμμα ἐπὶ τῶν σπουδαιότερων ἐξ αὐτῶν. Ἡ διάκρισις τῶν ὄντι τῶν ἐργασιῶν εἰς πρωτευούσας καὶ δευτερευούσας εἶναι δυσχερὴς καὶ στηρίζεται ἐπὶ λόγων ὅπως ὑποκειμενικῶν καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι πρώτης σπουδαιότητος διὰ τὸν ἕνα εἶναι δευτερεῦον διὰ τὸν ἄλλον καὶ τἀνάπαλιν. Διὰ τοὺς πολλοὺς ἢ σπουδαιότης ἢ τὸ δευτερεῦον μιᾶς ἐργασίας ἔγκειται εἰς τὸν ὄγκον· πολυσέλιδα ἢ ἀκόμη περισσότερον πολύτομα ἔργα θεωροῦνται ὑπ' αὐτῶν ὡς τὰ πρωτεύοντα καὶ ὀλιγοσέλιδοι διατριβαί, φυλλάδες περιφρονητικῶς καλούμεναι, δευτερεῦόν τι. Οὕτω καὶ ὁ Λάμπρος εἰς τοὺς πολλοὺς εἶναι γνωστός ἐκ τῆς πολυτόμου ἱστορίας του τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῆς μεταφράσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ Μπερτολίνι· καὶ ὅμως καὶ ἐὰν δὲν εἶχε γράψῃ αὐτά, τὰ σπουδαιότατα ἄλλως ἔργα ὁ Λάμπρος, κατ' οὐδὲν θὰ ἐμειοῦτο ἢ ἀξία καὶ ἡ φήμη αὐτοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν ταῦτα ἐλάχιστα συνέβαλον.

Ὁ Λάμπρος ἀνεδείχθη καὶ ἀπέκτησε τὸ ὄνομά του οὐχὶ χάρις εἰς τὴν

¹) «Σπ. Π. Λάμπρος» (1851—1919) ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι ΙΔ' τεύχη β'—δ', σελ. 113—260. Τὰ τεύχη ταῦτα ἀνατυπωθέντα ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ (Ἀθήνησιν 1920) περιέχουσιν: α') Α. Σκιαῖ † Σπυρίδων Π. Λάμπρος· β') Γ. Χαριτάκη Κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων Σ. Π. Α. καὶ Σ. Π. Α. τὰ μετὰ θάνατον εὑρεθέντα.

συνθετικήν ἐργασίαν, ἀλλὰ κυρίως χάρις εἰς τὴν πρωτότυπον καὶ δημιουργικήν ἐργασίαν τῶν διατριβῶν του καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων καὶ πηγῶν τῆς πατρίου ἱστορίας.

α) **Ἱστορικά ἔργα.** Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ Λάμπρου ἐπέσπασεν ἡ πατρίος ἱστορία, ἡ διαλεύκανσις τῆς ὁποίας ἦτο οἶονεὶ σκοπὸς τοῦ βίου του. Ἀπὸ βιβλιοθήκης εἰς βιβλιοθήκην καὶ ἀπὸ ἀρχείου εἰς ἀρχεῖον ἀναδιφῶν, ἐζήτην νὰ ἀνεύρη κείμενα καὶ πηγὰς διαφωτιστικὰ τῆς πατρίου ἱστορίας, ἵνα ἔπ' αὐτῶν στηριχθῇ ἡ ἔρευνα εἴτε αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἴτε ἄλλου, διότι δὲν κατείχετο ἀπὸ τὸν ἀνεπιστήμονα ἐγωισμόν πολλῶν νὰ θέλῃ αὐτὸς νὰ ἔχη τὸ μονοπώλιον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν κειμένων, τὰ ὁποῖα καθίστα γνωστά.

Πρὸς πᾶσαν ἱστορικὴν περίοδον τῆς πατρίου ἱστορίας ἐνδιαφερόμενος καὶ ἀναγνωρίζων τὴν σημασίαν πάσης ἱστορικῆς ἐποχῆς, μεθ' ὅλως ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος καὶ ἐπιμελείας ἔρριψε τὴν προσοχὴν του πρὸς τὰ ἀνεξιχνίαστα ἔτι σημεῖα αὐτῆς, ἦτοι τὸν βυζαντινὸν καὶ ξενοκρατούμενον Ἑλληνισμόν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἦτο ἔτι οἰκτρῶς παρεγνωρισμένη καὶ μόνις πρὸ ὀλίγου Εὐρωπαῖοί τινες σοφοὶ καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Μουστοξύδης, ὁ Ζαμπέλιος, ὁ Παπαρρηγόπουλος, ὁ Καλλιγᾶς, ὁ Ρενιέρης, ὁ Πασπάτης, ὁ Σάθας, ὁ Βικέλας καὶ εἴ τις ἄλλος ἤρχισαν μὲ δικαιότερον καὶ ἱστορικώτερον ὄμμα νὰ ἀποβλέπουν πρὸς αὐτήν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἐξηρεύνησε τὴν ἱστορίαν πόλεων καὶ χωρῶν μεθ' ὧν δι' ἰδιαιτέρων δεσμῶν συνεδέετο ὁ Λάμπρος· καὶ τοιαῦται κατ' ἐξοχὴν ἦσαν ἡ Ἑλλάς, Ἑλλάδος, ἦτοι ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ γενέτειρα Κέρκυρα, καὶ ἡ χώρα τῶν προγόνων, ἡ εὐανδρος Ἡπειρος.

Ἐκτὸς διαφόρων μονογραφικῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς Ἀθήνας,¹ μετέφρασεν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τὸ περίφημον ἔργον τοῦ Φερδινάνδου Γρηγοροβίου «Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτιήσεως», μετὰ διορθώσεων καὶ προσθηκῶν (βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, Ἀθῆναι 1904—1906).

¹) Ἀνέκδοτον χρονικὸν περὶ Ἀθηνῶν κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα (Ἀθῆναι 1877). Δι' Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους, διατριβὴ ἐπὶ ὑψηγείῳ (Ἀθ. 1878). Σεισμοὶ ἐν Ἀθῆναις πρὸ τοῦ 1821 (Ἀθ. 1881). Πρόχειρά τινα περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἀθ. 1881). Περὶ Δεξίππου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἐρσούλων ἀλώσεως τῶν Ἀθηνῶν (εἰς τὰ ἱστ. μελετήματα, σ. 69—96). Δι' Ἀθῆναι πρὸ τῆς συστάσεως τοῦ βασιλείου (Ἀθ. 1889). Δύο ἐκθέσεις περὶ Ἀθηνῶν περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος (Ἀθ. 1900). *Ecthesis Chronica and Chronicon Athenarum* (London 1902). Ἀθηναῖοι βιβλιογράφοι καὶ κτητορες κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἀθ. 1902 καὶ Συμπληρώματα καὶ Προσθήκαι 1904). Περὶ Ἀθηνῶν (Νέος Ἑλλην. 18, 254 κ.έ.). Οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν (αὐτ. 19, 315 κ.έ.). Δι' Ἀθῆναι ὑπὸ τοῦ Φλωρεντινοῦ (αὐτ. 20, 242 κ.έ.) κ. ἄ.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ β' τόμου προσήρτησε μικρὰς μόνογραφίας τοῦ ἰδίου Γρηγοροβίου, σχετιζόμενας πρὸς τὰς μεσαιωνικὰς Ἀθήνας· ἐπλούτισε δὲ τὸ ἔργον, προσθεῖς καὶ γ' τόμον περιέχοντα ἔγγραφα, τὰ πλεῖστα ἀνέκδοτα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, ἅτινα περισυνέλεξεν ὁ Λάμπρος ἐκ τῶν ἀρχείων καὶ βιβλιοθηκῶν Βατικανοῦ, Φλωρεντίας, Παριῶν, Βενετίας, Τουρίνου καὶ Μεδιολάνων.

Μετὰ τοῦ Γρηγοροβίου ἐλθόντος εἰς Ἀθήνας δὶς, κατὰ τὰ ἔτη 1879 καὶ 1882, εἶχε συνδεθῆ φιλικῶς ὁ Λάμπρος καὶ εἶχε γράψει βιογραφικὸν σημείωμα περὶ αὐτοῦ, εἶχε δὲ καὶ μεταφράσει τὸ ἱστορικὸν του διήγημα περὶ τῆς Ἀθηναίας αὐτοκρατείας Ἀθηναΐδος (Ἔστια 1882).

Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ μία τῶν πρώτων ἐργασιῶν τοῦ Λάμπρου, ἣτις ἀντιτέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς ἑδραίωσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἢ τὸ πρῶτον κατὰ τὸ κλειστόν ἐκδοσὶς τῶν σωζομένων τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀχομινάτου, κατὰ τοὺς ἐν Φλωρεντία, Ὁξονίῳ, Παρισίῳ καὶ Βιέννῃ κώδικας (τόμ. 2, Ἀθῆναι 1879--1880). Ὁ μὲν α' τόμος περιέχει, μετὰ εἰσαγωγὴν, ὁμιλίαις, λόγους καὶ προσφωνήματα, ὁ β' ἐπιστολὰς αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτόν, ποιήματα, σημειώσεις. Καὶ βραδύτερον δ' ἐξέδωκεν ἀνέκδοτον κατηχητικὴν ὁμιλίαν τοῦ Ἀχομινάτου (Ν. Ἑλλην. 6, 3 κ.ε.) καὶ ἐν τοῖς καταλοίποις του κατέλιπεν ἔτοιμα πρὸς ἔκδοσιν μεθ' ὑποσελιδίων κριτικῶν σημειώσεων τὰ ἀνέκδοτα τοῦ ἰδίου.¹

Σχετικὴ πρὸς τὴν Κέρκυραν εἶναι ἡ μόνογραφία του «Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα ἐκ χειρογράφων τοῦ ἀγίου ὄρους, Κανταβριγίας, Μονάχου καὶ Κερκύρας» (Ἀθῆναι 1882). Καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ Πανιωνίου συνεδρίου, τοῦ συγκροτηθέντος ἐν Κερκύρᾳ ἀπὸ τῆς 20ῆς μέχρι τῆς 22ας Μαΐου 1914, καθ' ὃ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος, προεδρεύσας τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς αὐτοῦ, ἔγραψε περὶ τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τῆς Ἑπτανήσου (ἐν Ν. Ἑλλην. 12, 319—347).

Πρὸς τὴν γῆν τῶν πατέρων του, τὴν εὐανδρον Ἡπειρον, παιδιόθεν ἔτρεφε θερμὴν ἀγάπην· εἶδομεν, ὅταν δωδεκαετῆς παῖς τὸ πρῶτον ἀντίκρυσσε τὰ βουνὰ τῆς Ἡλείρου, πόσον ἐχάρη δι' αὐτό καὶ δεκαπενταετῆς (τὸ 1866) συνέθετε ποίημα «εἰς κορασίδα φέρουσαν ἐπὶ τῆς ταινίας τοῦ πύλου τῆς τὴν λέξιν Ἡπειρος» :

*Εἶμαι παῖς καὶ ἐγώ, ὦ παρθένος,
ἀλλὰ παῖς τῆς φιλιότητος Ἡλείρου,
δούλης χώρας παῖς δουλωμένος·
καὶ τὴν φίλην πατρίδα τοῦ Πύρου*

¹) Ἴδε Κ. Δουβουνιώτου, Αἱ ἀνέκδοτοι Κατηχήσεις τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀχομινάτου (Νέος Ἑλληνομν. 21, 411—420) καὶ ἀπόσπασμα ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐν συνεδρίῳ τῆς 5ης Ἀπριλίου 1928).

δούλην βλέπων, θρηνῶ τεθλιμμένος
τύχην ἄτεγκτον χώρας ἀμοίρου.

.
.

Τὴν ζωηροτάτην ἀγάπην του πρὸς τὴν Ἑπειρον διετήρησεν ἄσβεστον ὁ Λάμπρος μέχρι τελευταίας πνοῆς καὶ εἶπερ τις καὶ ἄλλος εἰργάσθη ὑπὲρ τῶν συμφερόντων αὐτῆς ὡς πρόεδρος τῆς ἐπικούρου ἐπιτροπῆς τῶν Ἑπειρωτῶν ἀπὸ τοῦ 1907 καὶ ὡς ἀπεσταλμένος τῆς Κυβερνήσεως, τὸ 1913, εἰς Ἰταλίαν, πρὸς εὐνοϊκὴν διευθέτησιν τοῦ ἡπειρωτικοῦ ζητήματος, ὅτε ἔγραψε πλείστα ἄρθρα καὶ ἔδωκε πλείστας συνεντεύξεις οὐ μόνον εἰς τὰς ἐγκριωτέρας ἰταλικὰς ἐφημερίδας (Popolo Romano, Corriere di Napoli κ. λ.), ἀλλὰ καὶ εἰς ἔγκριτα γαλλικά, ἀγγλικά καὶ γερμανικά φύλλα, τονίζων τοὺς ἐθνολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς λόγους, δι' οὓς εἰς τὰ νέα ὄρια τῆς Ἑλλάδος ἔδει νὰ συμπεριληφθῆ ὁλόκληρος ἡ Ἑπειρος.

Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἔγραψε καὶ εἰς τὸ γαλλικὸν περιοδικὸν Le Correspondant (10 Ἰουνίου 1913) σπουδαιότατον ἄρθρον περὶ τῶν ἑλληνικῶν δικαίων, ἐν ᾧ ἀπέκρουε μεταξὺ ἄλλων τὰς τότε ἰταλικὰς ἀντιλήψεις περὶ Ἑπείρου.¹

Μετέβη δ' ὁ Λάμπρος, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1914, ἐπ' εἰδικῇ ἀποστολῇ, τὸ πρῶτον εἰς Ἑπειρον, μετὰ μεγάλης χαρᾶς καὶ συγκινήσεως, καὶ ἐκεῖ ἐπὶ δέμηνον διαμείνας συνέλεξε πλουσιώτατον ὕλικὸν διὰ τὰς ἡπειρωτικὰς του μελέτας. Ἐκτὸς διαφόρων λόγων καὶ προσφωνήσεων τοῦ Λάμπρου εἰς ἡπειρωτικὰς ἑορτάς,² ἔγραψε καὶ ἱκανὰς μελέτας σχετιζομένας πρὸς τὴν Ἑπειρον³ ἐν δὲ τοῖς καταλοίποις του εἰρήθησαν

¹) Ἀνεδημοσιεύθη καὶ ἰδιαίτερος «Les suites de la guerre des Balkans. Le point de vue grec. Extrait du Correspondant» (Paris 1913). Ἐδημοσιεύθη καὶ ἑλληνιστὶ ἐν Νέῳ Ἑλληνομν. 10, 138 κ. ἔ.

²) Ἴδε Λόγοι καὶ ἄρθρα σ. 75, 84, 92, 388 καὶ Ν. Ἡμέρα 22 Μαΐου 1916.

³) Συρράκων καὶ Καλαρρύται (1881 καὶ Λογ. καὶ ἄρθ. 518—522).—Ἡ Δοδώνη καὶ ἡ Δοδωναία συλλογὴ (1902 καὶ Μικτ. σελ. σ. 212—224).—Ἡ παράδοσις τῶν Ἰωαννίνων (ἱστ. μελετ. 167—172), ἐνθα πραγματεύεται περὶ τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως διὰ συνθήκης τῶν κατοίκων μετὰ τοῦ Σινὰν Πασᾶ, τὸ 1430.—Ἡ Παναγία Βελλᾶ, ἥτοι περιγραφὴ καὶ ἱστορία τοῦ παρὰ τὰ Τζουμέρκα ναοῦ (Ν. Ἑλλην. 2, 289—298).—Ἡ ἡπειρωτικὰ (ἐν Ν. Ἑλλην. 10, 369—443 καὶ 11, 3—56) ἐνταῦθα παρέχει πρῶτον ἱστορικὰ σημειώματα περὶ τοῦ ἡπειρωτικοῦ ζητήματος, ἵνα κυρίως διαφωτίσῃ τὰ μέλη τῆς διεθνοῦς ἐπιτροπῆς, ἣτις διέτριβε τότε ἐν Βορείῳ Ἑπιείρῳ καὶ τονίζει τὸν ἑλληνικὸν χαρακτήρα τῆς Ἑπείρου καὶ εἰδικῶς πόλεων τινων, ἃς ἐζήτουν νὰ προσαρτήσουν εἰς τὴν Ἀλβανίαν (Κορυθαῖς, Μοσχοπόλεως, Ἀργυροκάστρου κ. λ.) καὶ εἶτα πραγματεύεται περὶ τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις ἀρχιμανδρεῖου καὶ τῶν κωδίκων καὶ μηνιαίων αὐτοῦ, περὶ τῆς λίμνης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ μονῶν, τῆς μονῆς Καστρίτζης, τοῦ καταστήχου τοῦ μοναστηρίου Κάμενας καὶ τέλος παρέχει ποικίλα σημειώματα. — Γράμματα, τὸ βορειοδυτικώτερον σύνορον τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, τὸ τότε καταληφθὲν ὑπὸ

διαφόρα τοπογραφικά, ιστορικά και στατιστικά σημειώματα περί Ἡπείρου και τῶν ἠπειρωτικῶν πόλεων, ὡς και ὑπομνήματα, ἅτινα θὰ τῷ ἐχρησίμευον διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ σκοπούμενην συγγραφὴν τῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου, περί ἧς μάλιστα ἦλθεν εἰς συνεννοήσεις μετὰ τῆς ἐν Καίρῳ ἠπειρωτικῆς ἀδελφότητος, κατὰ τὸ 1912. Εἶναι δυστύχημα ὅτι τὰ ἐπελθόντα ἔθνικὰ και πολιτικὰ γεγονότα δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Λάμπρον τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου.

Ὁ Λάμπρος, ὀρμώμενος ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ ἐπιστήμων πρέπει νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴν του ἰδίως πρὸς τὰ ἀνεξερεύνητα σημεῖα τῆς ἐπιστήμης του, ἔστρεψεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἐπιστημονικοῦ του βίου τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου, τὴν ὁποίαν και δικαίως ἐθεώρει ὑψίστου ἐνδιαφέροντος, διότι «καθ' ὃν χρόνον τὸ Βυζάντιον, ἕνεκα τῆς προϊούσης ὀρμῆς τῶν Ὀθωμανῶν και τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν ἐν Ἀδριανουπόλει, εἶχεν ἀρχίσει περιοριζόμενον εἰς ἐλάχιστον μόνον μέρος τῆς ἀρχαίας ἐκτάσεως, ἡ Πελοπόννησος, ὑπὸ ἡγεμόνας ἐκ τῆς αὐτῆς ἐκείνης δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, ἦτις ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠγωνίζετο νὰ διασώσῃ ἀπὸ τῶν ὁσημέραι προχωρούντων Τούρκων λείψανα τῆς προτέρας ἀρχῆς, κατώρθωσε νὰ ἀπαλλαγῇ μὲν τῆς λατινοκρατίας, νὰ ἀνασταθῇ δὲ εἰς πολιτείαν ἑλληνικὴν, ἐδαφικῶς πολὺ εὐρύτεραν τοῦ ἐκπεσόντος Βυζαντιακοῦ κράτους και ἀναδειχθῇ ἔστία νέου λογοτεχνικοῦ και καλλιτεχνικοῦ βίου», ὡς και φυτώριον σθεναρῶν τοῦ ὄπλου χειριστῶν. Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ προσφέρῃ τι νέον και πλήρες, ἀπεφάσισε, πρὶν ἢ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου, νὰ συλλέξῃ συστηματικῶς και νὰ ἐκδώσῃ τὰς ἀμέσους και ἐμμέσους σχετικὰς πηγὰς, καθόσον οὐ μόνον αὐταὶ ἀπὸ λογοτεχνικῆς και γλωσσικῆς ἀπόψεως δὲν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ και διότι οὕτω θὰ ἀπετελεῖτο ἔργον διαρκὲς και αἰώνιον, δι' οὗ θὰ καθίστατο εὐχερεστέρα ἐν τῷ μέλλοντι και ἡ ὑπ' ἄλλων προαγωγή τῆς ἐρεῦνης. Πρὸς πλήρωσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σκοποῦ ὁ ἀκάματος ἱστοριοδίφης συνέλεξεν ἐν διαστήματι 40 ἐτῶν ὑλικὸν ἐξ 96 ὄλων βιβλιοθηκῶν και ἀρχείων ἐν Ἑλλάδι, Τουρκίᾳ, Ρουμανίᾳ, Ἰταλίᾳ, Ἰσπανίᾳ, Γαλ-

τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τῆς κατοχῆς (N. Ἑλλην. 12, 25—35)· ἐξετάζει τὰς διασωθείσας αὐτόθι ἐπιγραφὰς.—Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας (N. Ἑλλην. 13, 273 κ. ἐ.), ἐνθα πραγματεύεται περὶ τῶν διδασκάλων, σχολῶν και τῆς καλλιτεργείας τῶν γραμμάτων γενικῶς ἐν Ἰωαννίνοις, ὡς και περὶ τῶν ἰωαννιτικῶν τυπογραφείων ἐν Βενετίᾳ.—Σημειώματα ποικίλα ἐκ Τζουμέρκων (N. Ἑλλην. 17, 58—64).—Ἡ ἐπανάστασις ἐν Ἡπείρῳ, ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς Ἀπ. Ν. Παπαγεωργίου, γραφείσης τὸ 1865, πληροφοροῦσιν περὶ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπανάστασεως ἐν Ἡπείρῳ τὸ 1821 (N. Ἑλλην. 17, 65—69).—Ἡ Μοσχόπολις και ἡ οἰκογένεια Σίνα (N. Ἑλλην. 21, 159 κ. ἐ. πρβλ. περὶ Μοσχοπόλεως και 10, 383 κ. ἐ.).—Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Ἰωαννίνων (N. Ἑλλην. 21, 337—360).

λία Ἀγγλία, Βελγίω, Ἑλβετία, Γερμανία, Αὐστρία, Ὀλλανδία, Ρωσία, Ἀνία, Αἰγύπτω, μὴ συμπεριλαμβανομένων εἰς τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν τῶν βιβλιοθηκῶν ἐκείνων εἰς ὅσας ἡ ἔρευνα ἀπέβη ἄκαρπος.

Διὰ τὴν νοηθῆ μετὰ πρόθεσιν εὐσυνειδησίας καὶ λεπτολογίας ἐργάζετο ὁ Λάμπρος, ἀρκεῖ νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐπιθυμῶν νὰ δώσῃ εἰς τὴν δημοσιότητα κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν κειμένων, δὲν ὤκνει νὰ ἀντιβάλλῃ ἅπαντας τοὺς ὀπωσθήποτε σωζομένους κώδικας τοῦ αὐτοῦ κειμένου, ἐφόσον τοῦτο καθίστατο δυνατόν· οὕτω λ. χ. διὰ τὴν ἐπανεκδόσιν μελωδίας τινὸς τοῦ Γαμιστοῦ ἀντέβαλεν 21 κώδικας, εὗρισκομένους εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας.

Ὁ Λάμπρος ἐσκόπει εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ νὰ περιλάβῃ, εἰς ἕξ τόμους, ἅπαν τὸ σχετικὸν ὕλικόν, ἤτοι ἐπιστολάς τῶν Παλαιολόγων, πρὸς αὐτοὺς καὶ περὶ αὐτῶν, λόγους, ἐγκώμια, στίχους, χρυσόβουλλα, ἀργυρόβουλλα, σημειώσεις, ἔγγραφα, ἐπιγράμματα, καὶ ὕστερον εἰς 2 τόμους νὰ ἐκθέσῃ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συλλεγέντος ὕλικου, τὴν ἱστορίαν τοῦ δεσποτάτου. Καὶ τὸ μὲν ὕλικόν συνέλεξεν, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐπέζησε νὰ συγγράψῃ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου. Ζῶν ἐξέδωκε τὸ 1912 τὸ ὕλικόν τῶν δύο πρώτων τόμων («Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά»), ἄνευ τῶν προλόγων καὶ πινάκων, τοὺς ὁποίους εἶχε καταλίπει ἐτοίμους. Τῇ φροντίδι τῆς χήρας τοῦ συγγραφέως καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ι. Κ. Βογιατζίδου ἐξεδόθη καὶ ὁ τρίτος τόμος (Ἀθῆναι 1926) καὶ εὗρίσκεται ἤδη ὑπὸ τὰ πιεστήρια καὶ ὁ τέταρτος.

Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει ἔργα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου Δοκαιοῦ καὶ λόγον ἀνωνύμου εἰς τὴν σύνοδον τῆς Βασιλείας· ὁ δεύτερος τόμος περιέχει ἀποκλειστικῶς ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ Πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου· ὁ δὲ τρίτος τόμος περιέχει τὰ λογοτεχνικὰ μνημεῖα τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου Μανουὴλ β' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννου η' τοῦ Παλαιολόγου, ὡς καὶ τὰ πραγματευόμενα περὶ αὐτῶν, ὧν σπουδαιότερα 2 πανηγυρικοὶ πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τούτους.

Τὸ ἔργον τοῦτο, δι' οὗ ἐπιχύνεται νέον ἄπλετον φῶς ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων, καὶ δι' οὗ, ὡς λέγει ὁ Viller, «ὁ ἀκάματος ἐρευνητὴς καὶ ἔνδοξος σοφὸς διὰ μίαν ἔτι φορὰν ὑπηρετήσῃ καλῶς τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ», ἔτυχεν εὐμενεστάτης κριτικῆς ἐν τῷ παγκοσμίῳ ἐπιστημονικῷ τύπῳ.²

² Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ταύτης συγκεντρωτικῆς περὶ Πελοποννήσου ἔργα-

¹) *Orientalia christiana Libri recentiores IX*, 1927, 326—331.

²) *Idem Orientalia christiana. I. d.*—W. Miller ἐν *The English Historical Review* Ἀπριλίου 1924 σ. 296—297.—V. Laurent ἐν *Échos d'Orient*, 1928 σ. 470—475.—L. Mohler ἐν *Byz. Zeitschrift* 28, 115 κ. ε. κ. π. ἀ.

σίας, ὁ Λάμπρος ἔγραψε καὶ πλείστας ἄλλας μελέτας, ἀναφερομένας εἰς τὴν πελοποννησιακὴν ἱστορίαν, ¹⁾ ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Βενετοκρατίας, ἧτις καὶ εὐρύτερον τὸν ἀπησχόλησεν. ²⁾

Τὸ 1884 ἐξέδωκεν εἰς τόμον, ὑπὸ τὸν τίτλον «ἱστορικὰ μελετήματα», σειρὰν 11 ἱστορικῶν μονογραφιῶν, τῶν ὁποίων αἱ πλείσται ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἐν σχέσει πρὸς λαοὺς ἐλθόντας εἰς ἐπικοινωνίαν, ἰδίως πολεμικὴν, πρὸς τοὺς Ἕλληνας.

Ὁ Λάμπρος συνέγραψε καὶ πλείστα γενικὰ ἱστορικὰ ἔργα. Ἐν τοῖς ἔργοις τούτοις ἰδιάζουσιν κατέχει θέσιν ἡ «Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, μετ' εἰκόνων, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως» (εἰς 6 τόμους, Ἀθῆναι 1886—1908). Σκοπῶν δι' αὐτῆς καὶ καταστήσῃ «δημῶδη τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων», ἐξήτησεν, ἀποφεύγων τὸν φόρτον τῶν παραπομπῶν, νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ὡς οἶόν τε προσιτὴν οὐ μόνον εἰς τοὺς ὀλίγους, ἀλλ' εἰς πάντα Ἕλληνα. Τοῦτο δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἱστορίαν οὐ μόνον μετὰ τῆς οἰκείας αὐτῷ γλαφυρότητος ἀλλὰ καὶ μετ' ἐπιστημονικότητος, κατὰ τὰ τελευταῖα πορίσματα τῆς ἐπιστήμης. ³⁾

Καὶ εἰς πλείστας μεταφράσεις σπουδαίων ἱστορικῶν ἔργων προέβη ὁ Λάμπρος, ἦτοι ἐκ τοῦ γερμανικοῦ τῆς ἑλλην. ἱστορίας τοῦ Κουρτίου μετὰ πολλῶν προσθηκῶν (τόμ. 5, 1895—1900)· ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ Φρ. Βερτολίνι (τόμ. 2, 1893—1894)· ἐκ τοῦ γαλλικοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Γουστ. Σλουμπερζὲ «Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος καὶ ἡ πολιτορχία καὶ ἀλωσις τῆς Κων/πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, τῷ 1453» (1914). Μετέφρασεν ἐπίσης ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ τοῦ Οὐίλλιαμ Μίλλερ «Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι (1204—1566)», μετὰ προσθηκῶν καὶ βελτιώσεων (εἰς τ. 2, 1909—1910) καὶ τοῦ αὐτοῦ «ἡ Τουρκία καταρρέουσα, ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς

¹⁾ Ἐμπορικαὶ πανηγύρεις καὶ ἀγοραὶ ἐν Πελοποννήσῳ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα (Μικτ. σελ. σ. 616—622).—Ὀλίγαι λέξεις περὶ τῶν Σλάβων ἐν Πελοποννήσῳ καὶ περὶ τῶν κληθέντων ολαβικῶν κτιρίων τῆς Ὀλυμπίας («Ὀρα» 1879 σ. 180—181).—Τὸ περὶ κτίσεως Μονεμβασίας χρονικὸν (Ἱστ. μελετήματα σ. 97—128).

²⁾ Τὰ ἀρχεῖα τῆς Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἐκθεσις τοῦ Μ. Μικέλ (Ἱστορ. μελετ. σ. 173—220).—Ἐκθέσεις τῶν Βενετῶν γενικῶν προνοητῶν τῆς Πελοποννήσου, νῦν τὸ α' ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς Βενετίας ἐκδιδόμεναι (Δελτ. ἱστ. καὶ ἔθν. ἐτ. 5, 425—567 καὶ 605—823).—Ἡ περὶ Πελοποννήσου ἐκθεσις τοῦ βενετοῦ προνοητοῦ Κόρνερ (αὐτ. 2, 282—317) καὶ Γραδενίγου (αὐτ. 5, 228—251).—Σημειώσεις περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Βενετοκρατίας (Ν. Ἑλλην. 20, 193 κ. ἐ.).—Τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ βενετικὸν προξενεῖον καὶ τὸ μετὰ τῆς Μακεδονίας ἐμπόριον τῶν Βενετῶν (Μακεδ. ἡμερολ. ἔτος 1912 σ. 227—241).

³⁾ «Τὸ ἔργον τοῦτο, συνταχθὲν συμφώνως πρὸς τὴν νεωτέραν ἐπιστημονικὴν μέθοδον, διακρίνεται διὰ τὴν γαληνιαίαν καὶ ὑγιᾶ κριτικὴν, ὡς καὶ διὰ τὸ ὑποδειγματικὸν ὕφος τοῦ λόγου, ἐν ᾧ ἐγράφη». (Α. Rubio y Lluich, Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans 7, 2, 855).

αυτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ 1801—1913», μετ' εἰκόνων (1914), ὡς καὶ διαφόρους μονογραφίας ἀναγομένας εἰς τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, ὧν ἐξεδόθησαν, μετὰ θάνατον τοῦ Λάμπρου, μέχρις ὥρας 26 πραγματεῖαι. Τέλος, τὸ 1918, ἐξόριστος ἐν Σκοπέλῳ, μετέφρασε τὴν γερμανιστὶ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Πανεπιστημίου Νικολάου Jorga γραφεῖσαν ἱστορίαν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἣτις, ἐτοίμη πρὸς ἔκδοσιν, τυπουμένη, θέλει ἀποτελέσει 5 τόμους ἐξ 170 τυπογραφικῶν φύλλων.

Ἐκλαϊκευτικὸν δὲ χαρακτῆρα εἶχεν ἡ ὑπ' αὐτοῦ γραφεῖσα «ἐπισκόπησις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας», ἐν ἣ δι' ἀδρομερῶν γραμμῶν διεξέρχεται τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς πατρίου ἱστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1913· ἐδημοσιεύθη τὸ 1927, εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος ἐκ 41 σελίδων.

Ὁ Λάμπρος ἠσχολήθη καὶ μὲ τὴν ἱστορίαν διαπρεπῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἀτόμων κατὰ τοὺς μέσους καὶ νεωτέρους χρόνους, καὶ ἐν ταῖς ἐργασίαις του ταύταις ἰδιάζουσαν κατέχει θέσιν ἡ σπουδαία του συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λογίων τῆς ἀναγεννήσεως ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀργυροπούλεια» (Ἀθ. 1910), ἐν ἣ πραγματεύεται περὶ τοῦ διαπρεποῦς Ἕλληνοσουλμανιστοῦ τοῦ 17 αἰῶνος Ἰωάννου Ἀργυροπούλου καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, συλλέξας πᾶν σχετικὸν ὑλικόν, ἦτοι λόγους, προσφωνήματα, πραγματείας, ἐπιστολάς αὐτῶν, πρὸς αὐτοὺς καὶ περὶ αὐτῶν. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ ἡ μελέτη του «Γενεαλογικὰ σημεῖώματα Νικ. Μαυροκορδάτου καὶ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων» (ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ Γ', 139—141), ὡς καὶ ἕτερα του μελέτη περὶ τοῦ βυζαντιακοῦ οἴκου Γουδέλη (Ν. Ἑλλην. 13, 211—221) καὶ αἱ πολλαὶ περὶ Ρήγα Φεραίου διαφωτιστικώταται ἐργασίαι του.¹

Ἐνταῦθα δέον νὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ ἑτέρας ἐργασίας τοῦ Λάμπρου, τῆς ὁποίας κατέστρωσε τὸν σκελετὸν καὶ ἔθεσε τὰς γενικὰς γραμμάς ἐν Σκοπέλῳ, ἔνθα εὗρίσκετο ἐξόριστος τὸ 1918· τὸ ἔργον τοῦτο, ὑπὸ τὸν τίτλον «αἱ ἱστορικαὶ μελέται ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς παλιγενεσίας, μετὰ προεισαγωγῆς περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἱστορημάτων ἐπὶ τουρκοκρατίας», δὲν προέλαβε νὰ συμπληρώσῃ καὶ ἐπεξεργασθῇ ἐν Ἀθήναις, ὡς ἐσκόπει, καθόσον ἐν Σκοπέλῳ ἔστερεῖτο τῶν ἀπαραιτήτων βιβλίων. Ὁ πρόλογος τοῦ ἔργου τούτου ἐδημοσιεύθη ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι (14, 267—269). Ἐκτὸς τούτου ὁ Λάμπρος ἐδημοσίευσε καὶ πλῆθος ἄλλων ἱστορικῶν μονογραφικῶν, ἀναφερομένων εἰς πάσας τὰς ἐποχὰς τῆς πατρίου ἱστορίας καὶ διακρινομένων διὰ τὴν ἐπιστημονικότητα καὶ τὴν πρωτοτυπίαν.

¹) Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή ὑπὸ Αἰμ. Λεγγάνδ καὶ Σπ. Λάμπρου δημοσιευόμενα (1889).—Ἀποκαλύψεις περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα (1892).—Σημειώματα περὶ Ρήγα καὶ Ἰερραιβοῦ (1898).—Ἐκ Βιέννης, ὁ Ρήγας καὶ ἡ ἑλλην. παροικία (1908).—Ἡ πατρίς τοῦ Ρήγα (Ν. Ἑλλην. 15, 49—80).